

**ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА
ОСВІТА РОБІТНИЧИХ КАДРІВ
МАСОВИХ ПРОФЕСІЙ В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ. 1960–1980 РОКИ**

У статті висвітлюється досвід і проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні в 1960–1980 роки. Пропонується підхід до цієї проблеми в умовах реформування системи професійно-технічної освіти як однієї зі складових загальної культури, соціальної активності фахівців.

Ключові слова: професійно-технічне училище, робочі кадри, кваліфікація, матеріально-технічна база, науково-педагогічний працівник, виробництво.

В умовах реформування економіки України є необхідність звернутись до досвіду (позитивного і негативного) підготовки кваліфікованих робітничих кадрів сфери виробництва і послуг радянського періоду 1960–1980-х років, визначити, наскільки, за яких умов і з якими наслідками досвід минулих десятиліть етапу науково-технічної революції (НТР) може стати базою і рушієм соціально-економічних перетворень в країні.

Промислові підприємства України, що екстенсивно розвивались у післявоєнний період, щорічно на 80 % поповнювались робітничими кадрами масових професій, яких готувала професійно-технічна школа. У грудні 1958 р. в Радянському Союзі, куди на правах республіки входила і Україна, було прийнято Закон про зміцнення зв'язку загальноосвітньої школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти. Законом передбачалось, що для молоді, яка йшла працювати на виробництво після закінчення восьмирічної школи, створювались професійно-технічні училища (ПТУ). У 1969 р. в Радянському Союзі було створено систему середньої професійно-технічної освіти [1, с. 237–238; 2].

На початок 1970-х років у республіці діяло 963 ПТУ, де навчалось майже 507 тис. учнів. Вони оволодівали 500 професіями. Учбовий процес тут вели 37 тис. працівників, 12 тис. з яких мали вищу, 14 тис. – середню спеціальну освіту. Лише 163 училища, поряд з наданням спеціальності, могли дати випускнику і середню освіту [3, арк. 67].

Дослідження показали, що виконання змінних завдань у робітників з середньою освітою на 25 % було вище, ніж у тих, хто мав 8 класів і виконував аналогічні операції. Робітники з середньою освітою витрачали на підвищення кваліфікації на один тарифний розряд у 5 разів менше часу, ніж останні [4, с. 38]. Обстеження соціологів, що проводилися на підприємствах промисловості України, показали, що у сфері науково-технічної творчості брали участь 42,2 % робітників високої кваліфікації, 19,2 % – середньої і лише 16% робітників низької

кваліфікації [5]. Робітник, який мав середню освіту, у десять разів більше вносив раціоналізаторських пропозицій, ніж робітник з таким же стажем, але без середньої освіти [6, с. 117].

На початку 1980-х років на підприємствах радіоелектроніки, чорної металургії, хімічної, авіаційної та атомної промисловості понад 50 % робітників провідних професій мусили мати повну середню освіту. У машинобудівній промисловості успішне виконання робочих операцій 80 % спеціальностей мало здійснюватись робітниками з середньою технічною освітою [7, с. 4]. На середину 1980-х років в республіці нараховувалось вже 1043 ПТУ, в яких учні не тільки здобували професію, але і середню освіту [8].

Практика промислово розвинутих країн показала, що число робочих місць, що вимагали некваліфікованої праці, буде зведене до нуля тоді, коли суспільство стане не лише освіченим, але і інформаційним. Тобто, освіта представляє інвестиційну галузь духовного виробництва. Одним із показників освіченості робочої сили держави стала середня кількість років навчання зайнятого населення. Країни з розвинутою ринковою економікою мали високий рівень освіченості зайнятого населення. У 1989 р. у США він складав 13 років, у Японії – 14,5, у Південній Кореї з 1960 р. до 1992 р. цей показник зріс з 6 до 15 років. За даними перепису 1989 р. середня кількість років навчання зайнятого населення України складала 10,5 року: для міського – 11 років, для сільського – 9,4 року [9, с. ; 10, с. 57].

Серед галузей України пріоритетний напрямок в досліджуваній період мали машинобудівний комплекс, верстатобудування, електротехнічна промисловість, мікроелектроніка, обчислювальна техніка і приладобудування, вся інформатика, її індустрія. Досвід розвинутих країн показав, що протягом активної трудової діяльності робітника на виробництві оновлення техніки проходить 8–12 разів. Соціологічні дослідження, які проведені на підприємствах промисловості Львова, засвідчили, що тільки 5 % робітників із загальної кількості здатні включатись в оволодіння новою технікою, 25 % – зі значними труднощами готові були переключитись на неї [11].

Центральною проблемою системи професійно-технічної освіти стала інтенсифікація навчання. Це означало виконання наступних заходів: оновлення матеріально-технічної бази учбових закладів з урахуванням змін, яких вимагала НТР; формування і підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів; підвищення ефективності профорієнтації молоді для навчання виробничим професіям. Найбільш близько вимогам НТР відповідала робота ПТУ міст Києва, Дніпропетровська, Донецька, Харкова. У цих містах підприємства і виробничі об'єднання (ВО) багато в чому сприяли зміцненню

матеріально-технічної бази ПТУ.

ПТУ столиці України мали сприятливі умови для підготовки робітників масових професій відповідно до вимог НТР. Основна увага тут була приділена підготовці фахівців складних професій для галузі приладобудування. Велась поглиблена підготовка складальників мікросхем, монтажників радіоелектронної апаратури, спеціалістів для роботи на верстатах з числовим програмним управлінням (ЧПУ). В усіх училищах міста застосовувалась комп'ютерна техніка. Значну допомогу в оволодінні учнями роботою на ній надавали вчені Інститутів АН України. Учні залучались до науково-технічної творчості. Багато з них мали досвід роботи в товаристві винахідників і раціоналізаторів, власні творчі розробки, були учасниками і демонстрували свої здобутки на виставці досягнень народного господарства СРСР. Щорічно ПТУ Києва направляли на підприємства випускників більш ніж зі 170 спеціальностей [12, арк. 14; 13].

Дещо по іншому вирішувалось питання підготовки робітничого поповнення для Харківського тракторного заводу. Тут, крім базового ПТУ, навчання майбутніх робітників велось в цеху, який був одним з виробничих підрозділів підприємства. В ньому протягом двох років учні навчались професіям слюсаря, столяра, контролера та інших – всього з 14 спеціальностей. Цех підтримував контакти з загальноосвітніми школами району. Зустрічі працівників підприємства з педагогічними кадрами і учнями шкіл давали можливість спільними зусиллями долати психологічні бар'єри на шляху підбору наставників з числа інженерно-технічних працівників. Таким же чином вироблялись і здійснювались заходи економічної і моральної зацікавленості учнів. Молодь під час навчання щорічно виробляла продукції на суму понад 100 тис. карбованців. В цеху було встановлено верстати з ЧПУ, роботизований комплекс, електронно-обчислювальна машина (ЕОМ). Багато випускників шкіл, які пройшли навчання в цеху, щорічно йшли працювати на завод і швидко адаптувались в трудовому колективі. Більш ніж за двадцятип'ятирічний період свого існування цех, створений з метою експерименту, став прикладом і для інших підприємств Харкова [14, арк. 37; 15].

Існували і такі приклади з підготовкою робітників у ПТУ республіки. База навчання в закладах, що готували кадри для підприємств легкої і харчової промисловості, була 20–40-літньої давнини. Кожний четвертий верстат, на якому проходили виробниче навчання учні ПТУ цієї галузі, мав вік понад 25 років, а окремі – більше 50 років [3, арк. 68].

Обмеженість коштів, що виділялись урядом з бюджету, якщо і давала можливість вести будівництво учбових корпусів ПТУ і насичувати обладнанням, то перетворювала їх на довгобуду. У

1970-і роки завдання розвитку учбово-виробничої бази ПТУ у Дніпропетровській області визначались як пріоритетні. Ціною великих зусиль після подолання міжвідомчих бар'єрів вдалось завершити будівництво корпусу для підготовки робітників сучасних професій, потребу в яких майже 10 років вже відчували промислові підприємства області. Поряд з учбовим корпусом в дію увели суспільно-побутовий корпус, гуртожиток, їдальні, будинки для проживання викладачів. Виробничники передали до майстерень училища близько 150 одиниць металорізального обладнання, зварювальних агрегатів, різального інструменту. З підприємств було направлено 125 молодих спеціалістів для викладання учбових дисциплін і ведення практики. Однак цього для нормального учбового процесу було вкрай мало. В цілому в системі ПТУ області не вистачало 40 % обладнання для майстерень, 300 майстрів виробничого навчання. Галузеві міністерства, для підприємств яких зводився комплекс навчального закладу, кошти не виділяли [16, арк. 3].

Відсталість матеріально-технічної бази навчання, відсутність належного рівня навчально-педагогічної роботи об'єктивно вели до неякісної підготовки робітничої зміни. Базове ПТУ Маріупольського машинобудівного ВО щорічно випускало 60 чоловік з кваліфікацією електрика. Потреба в них на виробництві була великою, однак випускники виявились нездатними обслуговувати обладнання, яким оснащено виробництво [17].

Підготовка кваліфікованих робітників складних професій у Білоцерківському ПТУ не могла якісно здійснюватись з причин незадовільного стану учбово-виробничих майстерень, обладнання яких давно застаріло і морально, і фізично, не відповідало санітарним і технічним вимогам. Галузеве міністерство не виділяло необхідних коштів для будівництва нового учбового корпусу і придбання обладнання [18].

Життя вимагало від системи ПТУ якнайшвидше стати на шлях, який би забезпечив підготовку робітників для задоволення потреб інтенсивного виробництва, здатних працювати на автоматизованому і роботизованому обладнанні, але в училищах не оновлювались учбові плани, матеріально-технічна база не мала сучасного обладнання, тобто, не було перспективного погляду на розвиток промисловості. Вже на середину 1980-х років кількість учбових закладів системи професійно-технічної освіти в Україні зросла до 1043. Із загальної кількості лише 37 училищ готували юнаків і дівчат за новітніми професіями та спеціальностями наладчиків і операторів робототехнічних комплексів, верстатів з ЧПУ [19]. Водночас з 430 тис. випускників ПТУ, тільки 2 % володіли новими, найбільш перспективними спеціальностями [8].

У значній частині системи ПТУ, як вже згаду-

валось, не було достатньої кількості підготовлених педагогічних працівників. У 1987 р. Український заочний політехнічний інститут став першим учбовим закладом, який почав готувати інженерів-майстрів виробничого навчання для системи професійно-технічної освіти. Вони були здатні навчати наладчиків та операторів по обслуговуванню робототехніки, гнучких автоматизованих систем і комплексів [20].

Дослідження, що проведені на машинобудівних підприємствах Києва, Миколаєва, Херсона, Севастополя, показали, що випускники ПТУ тільки через півтора року адаптувалися у виробничому колективі і починали виконувати норми як ідосвідчені робітники з тим же розрядом. Для вказаних міст і розташованих в них підприємств і училищ незнайомий був досвід ПТУ республіки, де успішно долався бар'єр важкої адаптації ще під час навчання майбутнього робітника. Зокрема, в Одеському ПТУ № 8, Чорноморському суднобудівному заводі з цією метою були обладнані кінозали (кінокласи), що мали у своєму арсеналі спеціальну апаратну та іншу техніку. Їх застосування в учбовому процесі сприяло виконанню встановлених норм молодими робітниками на підприємстві у 1,5–2 рази швидше, ніж за традиційними методами навчання [21].

Соціальна активність молодих робітників, що прийшли на виробництво після набуття спеціальності у ПТУ, знижувалась і з інших причин. Серйозним гальмом в досягненні високої продуктивності праці стала явна і скрита незадоволеність обраною професією. Соціологічні дослідження, які проведені на промислових підприємствах України, показали, що від 20 до 40 % випускників професійно-технічної школи були розчаровані у вибраній спеціальності. Випускники загальноосвітніх шкіл, які продовжили навчання у ПТУ, не володіли інформацією про зміни, які відбувалися під впливом розвитку НТП. Тільки 1/3 школярів залучалась до технічної творчості. Це було набагато менше, ніж в ряді зарубіжних країн [22].

Інші соціологічні дослідження, проведені в Одесі, Херсоні, Харкові, доповнюють попередні відомості. Вони показали, що школярі, які навчалися в ПТУ, не були знайомі навіть з вимогами до професії, не уявляли справжніх можливостей для її успішного опанування. Згідно результатів соціологічних обстежень 75 закладів професійно-технічної освіти в Запорізькій, Полтавській та деяких інших областях 40 % випускників 8-х класів навчалися професіям, які їм не до вподоби. Невипадково 1/5 випускників ПТУ після одержання спеціальності виявились нездатними йти на виробництво працювати за професіями, пов'язаними з роботою на конвеєрі, десята частина – зі складанням дрібних деталей [23].

З причин розчарованості у вибраній спеціальності у Дніпропетровській області з п'яти тисяч випускників профтехучилищ у 1980-і роки 30 % щорічно не ставали до роботи і вимушені були міняти професію [16,

ф. 19, оп. 84, спр. 15, арк. 28].

Отже, педагогічний брак, що пов'язаний з якістю знань і рівнем матеріально-технічної бази навчання, зростав від того, що значна кількість випускників системи професійно-технічної школи ставала до роботи без ентузіазму або вимушена була міняти спеціальність. Важко оцінити і моральні втрати молодих людей. Вчені Інституту соціології НАН України вважають, що школа є основною ланкою для удосконалення профорієнтаційної роботи серед молоді, яка навчається. Вони зробили висновок: чим раніше учень сформує своє ставлення до професійної діяльності, тим більше він буде задоволений власним вибором [24, с. 37,45–46,48].

Висновком щодо професійно-технічного навчання в Україні на етапі НТР є те, що вказана галузь своєю спрямованістю і можливостями могла забезпечувати кількісне поповнення робітничої зміни, забезпечувати потреби виробництва, яке несло на собі відбиток екстенсивного розвитку. Такий стан визначався рівнем матеріально-технічної бази ПТУ та інженерно-педагогічних працівників системи освіти. При комплектуванні професійних училищ повною мірою не враховувались бажання молоді до оволодіння робочими професіями. В гонитві за планом комплектування училищ свідомо допускались прорахунки.

На сучасному етапі реформування системи професійної освіти, яка стала повністю залежною від фінансування з боку держави, є доцільним врахувати досвід роботи системи професійно-технічного навчання робітничих кадрів. З урахуванням структури виробництва необхідно зберегти і розвивати державну систему професійної освіти як важливу для України соціально-економічну галузь. Вона має залишатись освітянською і зорієнтованою на виробництво, яке задовольняло б потреби людей, а не власне виробництво, як це було в недалекому минулому. Професійно-технічне навчання має бути спрямованим на повне задоволення молоді в отриманні робочої професії відповідно до покликання, інтересів, здібностей. Це означає і те, що необхідно цінити працю фахівців. Останнє пов'язане з рівнем освіти як однією із складових культури молоді. Це має значення для попередження соціальної напруги в суспільстві, підвищення соціальної активності майбутніх спеціалістів через їх високу кваліфікацію, якість виконання роботи і послуг.

Посилання

1. Пути интенсификации экономики / В.С. Найденов, Е.И. Галинский, Н.А. Трощенко и др. Под общей ред. В.С. Найденова. – К.: Техніка, 1985. – 287 с.
2. Иванченко В. Не время ожидать / В. Иванченко // Рабочая газета. – 1987. – 1 сентября.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 871.
4. Бузуев В.М. Подготовка кадров промышленных рабочих / В.М. Бузуев, В.М. Кузнецов. – М.: Знание, 1976. – 64 с.

5. Готовить рабочую смену / А. Булгаков // Труд. – 1979. – 12 мая.
6. Молодой рабочий: становление социально активной личности. – М.: Советская Россия, 1986. – 176 с.
7. Ковригин М.А. Подготовка рабочих кадров в условиях научно-технической революции / М.А. Ковригин. – М.: Профиздат, 1981. – 128 с.
8. Приглашают ПТУ: Передовая // Правда Украины. – 1985. – 21 июня.
9. Кислий П. Освітньо-наукова політика Верховної Ради і розвиток українознавства / П. Кислий // Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1993. – С. 13–14.
10. Семенов А. Посттейлоризм и теория человеческого капитала / А. Семенов // Международная экономика и международные отношения. – 1995. – № 9. – С. 56–59.
11. Лисовский В. Постигама мастерство / В. Лисовский, В. Василец // Правда. – 1984. – 20 мая.
12. Державний архів Київської області, ф. 1, оп. 32, од. збер. 20.
13. Облінська Л. У світі професій / Л. Облінська // Прапор комунізму. – 1987. – 18 серпня.
14. Державний архів Харківської області, ф. 87, оп. 9, спр. 1.
15. Производство и школа: Передовая // Правда Украины. – 1985. – 22 августа.
16. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 19, оп. 84, од. збер. 172.
17. Ждановский машиностроитель: орган парткома, профкома, комитета комсомола и дирекции Ждановского производственного объединения «Ждановтяжмаш». – 1987. – 15 декабря.
18. Что мешают Ньютонам? // Рабочая газета. – 1987. – 15 декабря.
19. Углублять реформу школы, воспитывать активную творческую личность: V съездучителей УССР 16 мая 1987 года // Правда Украины. – 1987. – 17 мая.
20. Кадры для ПТУ // Правда Украины. – 1987. – 11 октября.
21. Стариков И. Платить за качество / И. Стариков // Правда Украины. – 1986. – 4 апреля.
22. Назимов И. Истоки кадрового дефицита / И. Назимов // Труд. – 1986. – 13 февраля.
23. Тютюнников А. Коэффициент трудовой пассивности А. Тютюнников // Экономическая газета. – 1989. – № 14. – С. 19.
24. Стукало С.Н. Молодежь и рабочие профессии / С.Н. Стукало, В.С. Небоженко. – К.: Наук. думка, 1989. – 124 с.

Бесов Л.М. Профессионально-техническое образование рабочих кадров массовых профессий в Украине: историко-методологические аспекты. 1960–1980 годы

В статье освещается опыт и проблемы подготовки рабочих кадров в Украине в 1960–1980 годы. Предлагается подход к этой проблеме в условиях реформирования системы профессионально-технического образования как одной из составляющих повышения общей культуры, социальной активности специалистов.

Ключевые слова: профессионально-техническое училище, рабочие кадры, квалификация, материально-техническая база, научно-педагогический работник, производство.

Biesov L.M. Vocational training of personnel of mass trades in Ukraine: historical and methodological aspects 1960–1990 years

The article highlights the experience and problems of personnel training in Ukraine in 1960–1980 years. An approach to this problem in terms of reforming the vocational education system as one of the components to improve the overall culture, social activity specialists.

Key words: vocational school, working staff, qualification, material and technical resources, scientific and pedagogical worker, production.

24.03.2016 р.

**УКРАЇНСЬКІ КЕРАМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ
ДАВНЬОГО ГОНЧАРСТВА ДНІПРОВСЬКОГО
ЛІСОСТЕПОВОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ
(1954–1990 РОКИ)**

У статті подано історіографію праць, присвячених вивченню давнього гончарства, кераміки на пам'ятках Дніпровського Лісостепового Лівобережжя, які було опубліковано упродовж 1954–1990 років. Особливу увагу звернено на видання, в яких порушено проблемні питання дослідження давньої кераміки з використанням наукових методів.

Ключові слова: давня кераміка, дослідження, технологія виготовлення, наукові методи, Дніпровське Лісостепове Лівобережжя.

Друга половина ХХ ст. характерна вагомими досягненнями у розвитку археологічної керамології, яка вивчає гончарство від найдавніших часів до ХVІІІ ст. У цей період однією з провідних ідей стало вдосконалення методів вивчення давньої кераміки.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що на сьогодні немає жодного наукового видання, присвяченого історії вивчення української археологічної керамології 1954–1990-х років. Цей період цікавий тим, що в Україні, починаючи з другої половини ХХ ст., відбувається науково-технічна революція. З другої половини 1950-х років активізувались дослідження давнього гончарства за допомогою різних наукових методів. З'являються праці з різноманітними підходами до їх вивчення.

Упродовж 1954–1990 років на пам'ятках різних археологічних культур Дніпровського Лісостепового Лівобережжя було здобуто величезний масив знахідок, у тому числі пов'язаних з гончарством. Зокрема, у 1954 р. розпочалися археологічні розкопки Більського городища та його округи на Полтавщині, які очолював професор Харківського університету Борис Шрамко. У дослідженні цієї унікальної пам'ятки з 1958 по 1960 рр. брали участь учені Московського університету під керівництвом Бориса Гракова [45; 47, с. 73–82]. В 1954 р. Середньодніпровська експедиція, очолювана Варварою Ільїнською, провела польові дослідження в басейні річки Псел та на Книшівському городищі [14, с. 241–249; 10, с. 22]. У 1957 та 1959 рр. вона продовжила роботи на Басівському городищі [9, с. 15].

З кінця 1960-х років у зонах затоплення Кременчуцького і Дніпродзержинського водосховищ київськими археологами розгорнулись охоронні дослідження, в яких були задіяні Василь Довженко, Роман Юра, Дмитро Телегін, Михайло Кучера та ін. [8; 37; 38; 39]. На початку 1970-х років в зоні прокладання каналу «Дніпро – Донбас» в Пооріллі проводили дослідження археологи Дмитро Телегін, Світлана Юренко [40, с. 44–53], розвідки та розкопки